

Anica Draganić

Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tan-
szék, Újvidék
draganic@uns.ac.rs

Szilágyi Mária

Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tan-
szék, Újvidék
szilagyimari@gmail.com

AZ APATINI SÖRFŐZDE ALAPÍTÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

The establishment and development of the Apatin Brewery

Osnivanje i razvoj Apatinske pivare

Az apatini kamarai sörfőzdet 1756-ban alapították, és annak ellenére, hogy a Habsburg Birodalom peremvidékén helyezkedett el, európai normák szerint működött: a kezdetektől fogva igen korszerű technológiát alkalmaztak, ami lehetővé tette, hogy a sört malátából készítsék. Ez az üzem gyors fejlődéséhez vezetett, amely csakhamar ipari létesítménnyé nőtte ki magát. Az előállítási folyamat és a termelőkapacitás tekintetében az Apatini Sörgyár nem maradt alul az akkori Magyarország központi területein, mindenekelőtt Pesten működő sörfőzdekhez viszonyítva. A Habsburg időszaktól kezdve napjainkig a sörgyár számos átalakuláson esett át, amelyek során elsősorban a tulajdonjogi viszonyok változása hatott ki az együttes gazdasági, technológiai és térbeli fejlődésre. A folytonos korszerűsítések, a gyártási kapacitás növelése, a régi objektumok bővítése és az új épületek megjelenése mára egy igen összetett szerkezetű gyárkomplexumot eredményezett. A három, máig megőrzött történelmi épület jól illeszkedik a korszerű gyárkomplexum többi részéhez. Ezek a következők: a régi irodák és az igazgató lakása ma adminisztrációs funkciót töltenek be, a sarki lakóépületnek ma üzleti és vendéglátói rendeltetése van, az egykori főzoházak pedig ma is részei az előállítási eljárásnak. A város nem rendelkezik múzeummal és kiállítóhellyel, folytonosságuknak köszönhetően azonban a sörgyár régi épületei ideális keretet nyújthatnának egy, a város történetét bemutató kiállításnak. Fontos lenne, hogy a sörgyár rákerüljön Európa ipari örökségének térképére, hiszen ezáltal fontos turisztikai célpont lehetne mind az épületegyüttes, mind a

város. Mégis az Apatini Sörgyár történeti épületeinek sorsa elsősorban a mai és a jövőbeli használók kezében van.

Kulcsszavak: sör, sörfőzés, sörgyár, épületegyüttes, hagyomány, Apatin

A VAJDASÁGI SÖRGYÁRAK

A mai Vajdaság területén a sörfőzés az egyik legrégebbi gazdasági tevékenység. A sörgyártás kezdetei a 18. századig nyúlnak vissza, amikor ez a vidék, az akkori Habsburg Birodalom peremvidéke, németek által lakott mezőgazdasági terület volt. A termőföld adottságainak köszönhetően, amely a sörgyártás alapanyagai, az árpa, a maláta és a komló termesztéséhez igen kedvező volt, a németek folytatták e hagyományos mágikus főzet készítését, főként kisebb, házi manufaktúrákban, vagyis időszakos kézműves sörműhelyekben (1. ábra).

Közvetlenül a mai Vajdaság területének betelepítése kezdetén, a 18. században, az államigazgatás kisebb sörüzemeket létesített Pancsován (1722), Versecen (1742), Nagybecskerekén (1745), Óbecsén (1754) és Apatinban (1756), azokon a településeken, amelyek vásárjogot vagy mező- és szabad királyi városi címet nyerve hamar kiemelkedtek a mezőgazdasági milióból. A sörfözde helyszínének kiválasztásakor nagy szerepet játszott a folyó közelsége, hiszen akkoriban a vízi közlekedés volt a leghatékonyabb (BORDÁS 2010: 84).

A 18. század folyamán számos sörműhely üzemelt a mai Vajdaság területén, azonban kevés azon sörfőzdék száma, amelyeknek sikerült megtartaniuk kontinuitásukat, és ipari létesítményekké nőttek ki magukat.

Bács községben a kalocsai érseki uradalomnak már 1720-ban sörháza volt, az akkori Pétervárad-i sáncban, vagyis a mai Újvidéken pedig két sörfözde üzemelt (BORDÁS 2010: 83–97). Az első zombori sörfőzdét gróf Grassalkovich Antal építtette (VASIĆ 1984: 102). A 18. században minden bánáti járásban sörüzem működött. Képes Ábrahám 1722-ben szerződést kötött a bécsi udvarral, ami feljogosította a pancsovai, az újpalánkai és a karánsebesi sörfőzdék létesítésére (Újpalánka ma Bánátpalánka, Karánsebes [Caransebeș] a mai Románia területén lévő azonos nevű város). Nem volt ritka az sem, hogy egy városban egyszerre két sörgyár működött, így volt ez Pancsován is a 19. század 30-as éveiben. A gőzgép megjelenése és a gyártásban való alkalmazása a sörgyártás iparosodását eredményezte, minek következtében az iparág fő képviselői ezen a területen a Weifert és a Dungserszki családok lettek. Közvetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása, 1867 után Bácska területén tizenhét sörfözde

működött. A 19. század végén Weifert György volt a pancsovai és a belgrádi, valamint a szávaszentdemeteri és a niši sörgyár társtulajdonosa. Dungyerszki Lázár 1891-ben megvásárolta a nagybecskereki, és tíz évre bérbe vette az écskai sörgyárat. Ez utóbbit azonnal bezáratta, és a bérleti szerződés lejártáig teljesen használhatatlanná tette. Ellehetetlenítette a konkurenciát. 1892-ben korszerű sörgyárat építtetett saját birtokán, a dunacsébi kastélya közvetlen közelében. Az ipari létesítmény ma is üzemel (BORDÁS 2010: 83–97).

A 18. és 19. században létesített sörgyárak 1907-re a következő helységekben maradtak fenn: Szávaszentdemeter, Pétervárad, Újvidék, Bács, Dunacséb, Apatin, Nagybecskerek, Versec és Pancsova (BORDÁS 2010: 88). Az első világháború kihatott a vajdasági sörgyárak további fejlődésére. Egy 1924-es adat szerint a mai Vajdaság területén a megváltozott gazdasági viszonyok között öt sörgyár működött: Aman József és társai apatini és kúlai sörfőzdéje, Gerber Nándor és fia sörgyára Óbecsén, Dungyerszki Lázár sörfőzdéje Nagybecskereken, Weifert J. M. sörgyára Pancsován és Zoffmann Sándor sörgyára Versecen (STANOJLOVIĆ–DAMNJANOVIĆ 1924: 23–25). Ezek mellett a két háború közötti időszakban üzemelt még Heindrich Weiss 1830-ban alapított szávaszentdemeteri sörgyára, valamint Dungyerszki Lázár dunacsébi sörfőzdéje. A második világháború utáni évektől a tranzíció időszakáig mind a hét előbb említett sörgyár folytatta működését. A magánosítás ideje alatt számuk folyamatosan csökkent, több sörgyárban leállt a sörgyártás, így ma Vajdaságban csak három sörgyár működik: az apatini, a dunacsébi és a verseci.

AZ APATINI SÖRGYÁR TÖRTÉNETE

Az állami sörfőzdét, amelyet 1756-ban alapítottak, a császári kamara a 19. század elején adta bérbe. Az utolsó bérlők 1870 körül Lázár Lukács és Kiss Ignác voltak (BUKVIĆ 2003: 95).

A sörgyár részvénytársasággá alakult a 19. század végén, amelyet Aman József nevére jegyeztek be, aki a legfőbb részvényes és a gyártás vezetője volt. Az első világháború idején megváltoztak a gyár tulajdonjogi viszonyai. A helyi nagybirtokosok lettek a fő részvényesek: Delin, Turski, Speiser, két pécsi tőkés, valamint néhány hódsgái lakos. A vállalat ötvenezer koronás alaptőkéje csakhamar hárommillióra nőtt. A kúlai részleg megnyitása után a sörfőzde hivatalos neve az Aman József és társai apatini és kúlai sörgyára lett. Ekkor Delint nevezték ki a gyár igazgatójává és a gyártás vezetőjévé.

Az első világháború után, 1919-ben a sörgyárat 88%-os részesedéssel államosították. A részvénytőke 1924-ben hárommillió dinár volt, a gyár értéke pedig tizenötmillió (STANOJLOVIĆ–DAMNJANOVIC 1924: 23). 1918 és 1926 között a sörgyárat rekonstruálták és korszerűsítették, fejlődése azonban a gazdasági válság következtében az 1930-as években megtorpant (BUKVIĆ 2003: 96). A termelés 1933-ban teljesen leállt, majd a sörgyártás tízéves szünetelését rövid időre megszakították, hogy kielégítsék a megszálló hadsereg szükségleteit, és ennek hatására 1943 márciusa és 1944 októbere között újraindult a sörkészítés (AV, F 195/503).

A következő időszakban az államosított vállalat szocialista megújulása következett, Hager Egmond igazgató vezetésével. Az akkori államvezetés 1953 decemberében a sörgyár élére Dane Čosićot nevezte ki, aki három évtized alatt elérte azt, hogy az apatini a térség vezető sörgyára legyen.

Az Apatini Sörgyár magánosítási eljárása 1991-ben kezdődött. 2003-tól az egyik vezető nemzetközi söripari vállalat, az AB InBev hálózatának része lett, majd 2009-től a globális magánvállalat, a CVCCapitalPartners tulajdonává és a StarBev. társaság tagjává vált. Az egyik legnagyobb söripari cég integrálta 2012-ben, amelynek ma is részét képezi (Jelen pivo) (2. ábra).

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VISZONYOK

Az apatini sörfőző társaság már 1700-ban megalakult. A Habsburg császári hadsereg sörfogyasztási adatai azt bizonyítják, hogy 1739-ben a városban a sört úgynevezett sörházakban főzték. Annak ellenére, hogy Apatin a Habsburg Birodalom peremterületén feküdt, az itteni kamarai sörfőzdét akkoriban európai szabványok szerint építették. A korszerű gyártási folyamat lehetővé tette, hogy a sört a kezdetektől malátából készítsék, és ez nagyban hozzájárult a sörfőzde gyors ütemű iparosodásához. Az apatini sörfőző társaság első céhlevelét 1770-ben, míg a másodikat 1817-ben kapta (BEVILAQUE–BORSODY 1931: 459).

Annak ellenére, hogy a gyár 12 000–15 000 hektoliter sört termelt évente, 1892 és 1893 között újabb korszerűsítéseket végeztek rajta. A sörfőzde harminc helyiséggel, 40 lóerős gőzgéppel, valamint húsz–harminc munkással rendelkezett. A 20 000 hektoliteres éves kapacitás meghaladta az akkori szükségleteket, hiszen a Nagy Háború előtt a gyár legnagyobb sörtermelése 16 000 hektolitert tett ki (BUKVIĆ 2003: 93–95) (3. ábra).

Az első világháború után újabb rekonstrukciós munkákat végeztek a sörgyárban, nagy építkezések zajlottak, felújították a fűtőhelyiséget, és rekonstruálták a malátafeldolgozó üzemet. A termelőkapacitás 25 ezer liter sörre növekedett.

A második világháború befejezése után a gyár teljes felszerelését, valamint a gyártást is korszerűsítették. 1945 és 1958 között, kisebb ingásokkal ugyan, a sörtermelés 13 500 hektoliterről 61 716-ra nőtt. A gyár alkalmazottainak száma harmincnyolcra százhuszra emelkedett. Ennek ellenére szükséges volt a felszerelés és a gyártási folyamat korszerűsítésére, elsősorban a hatékony termelés és a piaci fennmaradás érdekében. Az első szakasz 1958-ban kezdődött a főzőosztály rekonstrukciójával, az új töltőrészleg beszerelésével és a pince befogadóképességének megnövelésével (AAP, ZP, br. 12). A tervezett 100 000 hektoliteres kapacitást már 1963-ban túlszárnyalták. A következő szakaszban, 1964 és 1968 között egy új részleg épült, amelyben a nagymértékben automatizált malátafeldolgozó és a töltőrészleg kapott helyet (AAP, ZP, br. 30, br. 36). Az 1970-es években bevezették a nagy kapacitású automatizált szalaggyártást, ami 634 681 hektoliter évenkénti sörtermelést eredményezett, valamint megkezdődött az alkoholmentes üdítőitalok gyártása is (4. ábra).

Napjainkban az Apatini Sörgyár 4 000 000 literes gyártási kapacitásával abszolút vezető szerepet tölt be a hazai piacon. A „Hazait választjuk” elnevezésű kezdeményezés során számos rangos elismerést nyert: „A legjobb Szerbiából”, „Az évtized sörmárkája” és „A férfiak kedvence”. A munkafeltételek javítása terén kifejtett erőfeszítéseknek, az alkalmazottak elégedettsége növelésének, az oktatási tevékenységeknek, az előrelépési lehetőségeknek, valamint a gyakorlat nélküli fiatalok alkalmazásának köszönhetően az Apatini Sörgyár két ízben, 2010-ben és 2012-ben is elnyerte a „Szerbia legjobb munkáltatója” címet (Jelen pivo).

A SÖRGYÁR ÉS A VÁROS FEJLŐDÉSE

Az apatini sörfőzde 1756-ban épült azon település szélén, amely az Opatin nevű pusztán keletkezett a 18. század elején. A mai sörgyár ugyanazon a helyen áll, azonban már teljesen megváltozott városi környezetben, azaz a legszűkebb értelemben vett városközpontban.

Apatin fejlődése 1746-ban kezdődött, a szervezett betelepítések kezdetén, amikor az előző katonai telepítések után megérkeztek az első német családok (BUKVIĆ 2003: 48–53). Földrajzi elhelyezke-

désének, vagyis a jó megközelíthetőségének köszönhetően, Apatin hamarosan telepítési gyűjtőhely lett, ahonnan a későbbi telepítéseket is vezényelték. Annak ellenére, hogy Apatin szomszédságában már előbb létezett egy katonai bázisként szolgáló falu, az új település csakhamar, már 1748-ban a járás központja lett. Az akkori kamarai elnök, Grassalkovich igen szorgalmazta Bács vármegye első német településének létrejöttét, annak gazdasági felemelkedését és városi rangra emelését. Ezért a bécsi udvari kamara elsősorban német iparosokkal népesítette be Apatint, valamint nagy gondot fordított a gazdaság fejlesztésére is. Néhány év alatt az itt lévő katonai raktár, halászállomás és kikötő mellett felépült a sörfőzde és az akkoriban egyik legnagyobb, katonai célokat szolgáló textilműhely. A kikötőhöz közeli területen felépítették a templomot, a községházát, és ezzel kialakult az a központi tér, amely körül idővel a többi középület is helyet kapott. A települést 1755-ben mezővárosi rangra emelték, egy heti és négy országos vásárt tarthatott, ami akkoriban nagy privilégium volt (BUKVIĆ 2003: 54). Tizenöt évvel később már megszerezte a céhes város címet, ami jelentős kiváltságokat jelentett az ott élő számos mesterember számára.

Egy 1764-ben készült térkép jól szemlélteti, hogy Apatin egy olyan szigeten alakult ki és fejlődött később, amelyet mocsarak, a Duna és annak mellékága fogtak közre. A településnek három, a folyóval párhuzamos utcája volt, amelyek közül a középső képezte a város gerincét. A főutcát, amelynek egyik része templommal, iskolával, kocsmával és mészárszékkal rendelkező központi térré szélesedett, száznegyven ház alkotta. A sörfőzde is itt működött, az utca északi végén (5. ábra).

A 18. század közepére Apatin szép és zsibongó várossá fejlődött. Azonban az árvizek következtében, a hasztalan árvízvédelmi próbálkozások után, 1791-re a városközpont igen rossz állapotba került. A település északkeleti szélén, a sörfőzde közvetlen közelében új városközpont épült Kiss József rendezési tervei alapján. Az előtött területen lévő házak épületanyagait felhasználták az új Fő utca – ma Szerb uralkodók utcája – felépítéséhez, amelynek karakterét főként a következő épületek határozták meg: a templom, a városháza, a parókia, a gyógyszerár és az orvosi rendelő (6. és 7. ábra).

A 19. és a 20. század fordulójára a part menti részen létesült Apatin ipartelepe, itt helyezkedett el a fűrésztelep, a harisnyakötő üzem, a kendergyár, az öntöde és a kosárfonó üzem. Az állandó árvíz-fenyegettség a védelmi töltés kiépítését eredményezte, vagyis a város és a folyó elszigetelődését. A várost, amelyet létrehozott és megsemmisít-

tett a folyó. Az 1912-ben megépült vasúti töltés teljesen elvágtá az új városközpontot a valamikori éltető erejétől, a víztől (8. ábra).

A dinamikus gazdasági fejlődés hatására a település a 20. század közepére erős urbanizáción esett át. Az akkori városrendezési terv fontosnak látta az ipari terület és a vasútvonal városon kívül helyezését, valamint a középületek visszahelyezését a part menti övezetbe. Annak ellenére, hogy az Apatini Sörgyár hatalmas ipari létesítménnyé nőtte ki magát, sikeresen ellenállt a kiköltöztetésnek, így azt nem helyezték át az 1970-es években létesült korszerű ipari területre.

A kétszázhatvan éves, ugyanazon a helyen működő sörgyár ma is nagyban meghatározza az adott helyszín identitását, elsősorban történelmi, gazdasági, társadalmi, vizuális, de ugyanakkor szimbolikus jelentőségének köszönhetően.

TÉRSTRUKTÚRA ÉS FUNKCIONALITÁS

Az apatini kamarai épületekről készült 1791-es jelentésből tudjuk, hogy a sörfözde a Fő utca és a rá merőleges útnál elhelyezkedő telken állt, a mai Sörföző utca és a Szerb uralkodók utcája kereszteződésénél, vagyis arra a következtetésre juthatunk, hogy az elsődleges helyszín megfelel a mainak.

Az említett jelentés szerint az épületegyüttesben egy sörfözde, egy lepárló és egy maláta előállítására szolgáló helyiség állt. Az épületegyüttes eredeti terve szerint itt három funkcionális egység különült el (MNL OL, No 161). Az első egység két párhuzamosan elhelyezkedő objektumból állt, amelyeket téglafal kötött össze, ezen volt egy kocsibejáró és egy ajtó. Ezekben az épületekben folyt a nyersanyag előkészítése, a sör és a pálinka főzése. A Fő utcával párhuzamos emeletes épületben volt a malátázó-, a szárító- és a főzőhelyiség, valamint a sörföző mester lakása. A második egységet a melléképületek alkották, istállók és raktárak, amelyek többnyire nem tartós építőanyagból készültek, míg a harmadikat a nagy hengermalom, amely a maláta feldolgozására szolgált, és a molnárlakás (9. ábra).

A 19. század végén elvégzett rekonstrukciós munkálatok után a sörfözde európai méretű ipari létesítménnyé nőtte ki magát. Ezt az állapotot jól szemlélteti az 1893-ban készült helyszínrajz (AAP, 13066 7/12 93). A Sörföző utca mentén helyezkedett el a malátafeldolgozó, az utcasarkon volt az ebédlő, a Fő utcán, az együttes főbejáratától balra épült a verandás épület, amely egyben lakó- és adminisztrációs objektum is volt, majd a sörcsapoló és a fogadó épülete. A komple-

xum belsejében a következő funkciókat kiszolgáló épületek voltak: erjedés, ülepítés, jéggyártás, valamint itt állt a villanyszolgáltatást biztosító épület, a kút és a malátaszérű. Az épületegyüttes harminc helyiségből állt (BOROVSKY 1909: 455) (10. ábra).

Az 1916-ban megváltozott tulajdonjogi viszonyok csakhamar megmutatkoztak a sörfőzde térelrendezésében is. Azaz az új tulajdonos komoly rekonstrukciós munkálatokba kezdett az első világháború idején, az építkezések pedig annak befejezésével értek véget (IAS, F ZPP). Már 1916-ban megépült az új igazgató lakása és irodája, majd 1918-ban fermentációs és jégkészítő részleggel bővítették a fő gyár-épületet, megépült a nagy ipari kéménnyel rendelkező kazánház, a hordók tisztítására szolgáló épület, a viaszozó, a nyersanyagraktár nyitott színnel, aztán később, 1922-ben a kovácműhely és a kocsis lakása.

A közelmúltban előkerültek az utcasarkon lévő kocsmá eredeti tervei 1927-ből, ami ellentmond a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet szakemberei korábbi feltevésének, amely szerint a sarki lakóépület a 20. század elején épült. Az eredeti és a jelenlegi tervek, valamint a fényképanyag összevetése után bizonyítást nyert, hogy az 1927-ben épült kocsmát későbbi rekonstrukciókkal lakóépületté alakították.

A második világháború után az új beruházási terv a sörgyár teljes rekonstrukcióját írta elő.

Az első szakaszban a főzőhelyiségeket rekonstruálták, lebontották a régi kazánházakat, majd helyükre újakat építettek, valamint adaptálták az ülepítő pincét (AAP, Aleksandar Cofman). Az 1960-ban készült ötletterv a főzőház bővítését, valamint új malátázó, palackozó, tároló, siló, kazánház, laboratórium és portaépület építését irányozta elő (AV, F289 64/60). Az 1963 és 1970 közötti időszakban a következő beruházások történtek: új malátázó épült, új jéggyárat emeltek a régi helyén, új főző- és erjesztőpincéket létesítettek a már meglévők mellett, felépítették a palackozót a régi malátázó és a műhelyblokk helyén, rekonstruálták a gázkazánok elhelyezésére szolgáló épületeket, a régi palackozót adaptálták az üdítőital-gyártás szükségleteinek megfelelően, valamint a régi és az új épületeket vezetékcsatornákkal kötötték össze (ĆOSIĆ 2005: 152–153). Az 1970-es években egy nagyobb kapacitású új palackozót emeltek, tizenkét új, rozsdamentes acélból készült erjesztőtartályt vásároltak, és új montázs üdítőital-gyártó berendezést szereltek be.

A folyamatos korszerűsítések, a gyártási kapacitás növelése, a régi épületek bővítése és az új objektumok kiépítése következtében a mai

gyáregyüttes térelrendezése igen összetett. Három történeti épületet reaktiváltak, és sikeresen integrálták azokat a korszerű gyáregyüttesbe: a régi irodáknak és az igazgató egykori lakásának ma adminisztrációs rendeltetése van, a sarki lakóépület ma ügyintézői és vendéglátói feladatokat lát el, a valamikori főzőház pedig ma is a sörgyártást szolgálja.

A GYÁRTÁSI FOLYAMAT ÉS A SÖRGYÁR FELSZERELÉSE

Az apatini kamarai sörfőzde a technológiai folyamatok és a gyártási teljesítőképesség tekintetében a 18. század közepén nem maradt alul a Magyarország központi részein üzemelő sörfőzdekhez viszonyítva. Pontosabb adatokkal azonban nem rendelkezünk arról, hogy milyen felszerelést használtak itt a 18. század folyamán, vagyis a 19. század közepéig.

Az első nagyobb, a felszerelés korszerűsítésére irányuló befektetés 1892–1893-ban történt, amikor egy 40 lóerős gőzgépet vásároltak (BOROVSKY 1909: 455). Az első világháború után elvégezték a gyártás modernizációját, valamint a meglehetősen elöregedett felszerelés cseréjét. Először a kazánházat, majd a malátagyártó üzemet, végül az ülepítőpincéket szerelték fel új gépekkel.

A legrészletesebb adatokkal a gyár sör- és villamosgépészeti felszereléséről 1938-ból és 1939-ből rendelkezünk, mert ezekben az években végezték el a sörgyár értébecslését (1939-ben a gépészfelszerelés összértéke 1 199 976 dinárt tett ki) (IAS, F ZPP). 1922-ben a főzőházat szegecselt vaskazánokkal, a komlózáshoz és a tisztázáshoz szükséges kádakkal és sörkazánnal szerelték fel. Ez utóbbit a prágai Egyesült Gépgyárból szállították. Az új berendezések között volt még az ellenőrző mérőeszköz, két zárt előhűtéssel rendelkező szivattyúpumpa, két hűtőberendezés, három nagyobb és egy kisebb siló, hengermalom, szállítócsiga, daru, két, a sör nyomását és szivattyúzását ellenőrző gép és két sörkeverő szerkezet. A gépműhelyben és a kazánházban számos eszköz volt, amelyek közül a legfontosabbak: egy 20. század elejei hatcilinderes dízelmotor, 120 lóerős fekvő gőzgép, kettős kompresszor 1919-ből, két dinamógép, levegőpumpa, jéggenerátor 1929-ből, öt centrifugális pumpa és két falazott gőzkazán 1895-ből, valamint 1906-ból. A malom felszerelését egy pár malomkő, malátaörlő, villamos motor, daru és tizedes mérleg képezte. A szűrőrézleg vasberendezéssel volt ellátva a massa szűrésének előkészítéséhez, kézi szűrővel a sörlé szűréséhez, villanymotorral, szűrőfelszereléssel,

a hordók töltéséhez szükséges apparátussal, amelyet a prágai B. H. Hellmann gyártott, a palackok töltésére szolgáló készülékkel, a sör pasztörözéséhez szükséges kemencével, mosógépekkel, eszközökkel a hordó abroncsolásához és az abroncs leszedéséhez, eszközökkel a gyanta eltávolításához és egyenáramú villanymotorral. A szárítóban és a malátázóban négy áztatókád volt, felvonó, ami a malátát a sörfőző silóiba szállította, teherdaru, tartálykocsi, árpatisztító, rendszerező és csiraeltávolító berendezések, egyenáramú villanymotor, négy felvonó és Ringhoffer-féle szárítórendszer. Az ülepítőpincét öt egység alkotta 7500 hektoliter kapacitású ülepítőhordókkal. A sört 12,5-től 200 liter térfogatig terjedő hordókban szállították. A három teherkocsi és a három mezőgazdasági kocsi mellett a sörgyár gépparkjában volt még egy Burford márkájú teherautó.

Az 1959-es rekonstrukciós program alatt a technológiai korszerűsítés következő fázisát végezték el (AAP, Aleksandar Cofman). A malátaszárítóból való szállítására olyan pneumatikus szállítoszalagokat terveztek beszerezni, amelyek kapacitása óránként 1500 kilogramm volt, amelyek rendelkeztek szelektálóval és levegőfilterrel. A maláta tisztításához és őrléséhez 2000 kilogramm óránkénti teljesítőképességű gépszalagot akartak vásárolni, az őrlött maláta tárolására pedig vasból készült kosarakat. A már meglévő, négykádás, 240 hektoliter naponkénti kapacitású főzőház mellett, egy új kétkádás főzőházat terveztek, amelynek teljesítőképessége 320 hektoliter volt naponta. Ez hatékony megoldásnak bizonyult. A program tizenkét betonkád építését írta elő, amelyek össztérfogata 2060 hektoliter volt. A revizor egy olyan új eljárás bevezetését javasolta, amely leköti az erjedés során keletkező, és az addig a főzés során megsemmisült szénsavat, és ezt később a fejlett ipari országok mintájára limonádé és ásványíz előállítására használhatják majd. Emellett javasolta a hulladék sörélesztő szárításának bevezetését, hogy később azt az emberek és állatok élelmezésében hasznosítsák. A program előrelátta még további húsz alumíniumkád beszerzését, és huszonnégy betonkád építését, amelyeket a sör ülepítésére használnának, továbbá egy olyan pumpa vásárlását vette tervbe, amely árammal látná el a szűrő- és a tisztítóberendezéseket, majd egy olyan eszköz szükségességét hangsúlyozta, ami segítségül szolgál a sör átömlesztésénél a hordókba. Valamint, a revizor szerint szükséges volt még egy címkézőgépet is beszerezni. A rekonstrukciós programot a következő néhány évben megvalósították. A legfontosabb befektetés az új főzőház felépítése volt, az ülepítési pincékkel ellentétben, mert azokat csakhamar lebontották,

mivel nem bírták ki a magas nyomást. Ötvennégy alumíniumból készült fekvőtartály készült el 1963 végén (ĆOSIĆ 2005: 52–54). A piac fellendülésének köszönhetően rövid idő után még két palackozógépet vásároltak, amelyek négy- és nyolcezer üveget voltak képesek naponként megtölteni.

Az új főzőházat 1967-ben szerelték fel a Steinecker német gyár termékeivel, a palackozót szintén német, két-hárromezer üveg naponkénti kapacitással működő szalagokkal bővítették, és egy, az alumíniumhordókat töltő vonallal. Ezenfelül olasz kompresszorokat rendeltek, valamit gázolaj üzemeltetésű szlovák gőzkazánokat.

Az elmúlt fél évszázadban folyamatosan korszerűsítették az Apatini Sörgyár technológiai berendezését. A modernizáció napjainkban is folytatódik, annál is inkább, mert a gyár egy nemzetközi vállalat részét képezi, és a gyártás minden szegmense a legkorszerűbb szabványok szerint folyik. A régi gyártási eljárásról igen kevés, máig megőrzött felszerelés tanúskodik, ezek közül a legrégebbi egy igen rossz állapotban lévő malátaörlő.

SZERKEZETEK ÉS ÉPÍTŐANYAGOK

A 18. században emelt kamarai sörfőzde téglából épült, masszív szerkezet volt dongaboltozattal és fából készült tetőszerkezettel. Az emeletes épület alaprajza C betűt formált, amely egy hosszanti, hét boltozott mezőre osztott részből és két udvari szárnyból állt. A pincét járólappal, míg a földszintet deszkapadlóval borították. Az 5,5 és 2,5 öl méretű szárítót réz borította, az épület faelemeit pedig, amelyek a termelési mód folytán igen rossz állapotba kerültek, 1870-ben vas elemekre cserélték (MNL OL, Beschreibung des Cameral Markt Gleckens Apathin, 1791).

A sörgyár ma is álló legrégebbi épületeit a 20. század második évtizedében emelték. Az eredeti tervrajzok elemzése rámutatott a masszív épületszerkezet dominációjára, de ugyanakkor az új szerkezeti megoldások és az újszerű épületanyagok alkalmazására is.

Az egykori főzőház masszív falszerkezetei sávalapokra támaszkodtak, amelyek mélységét nem határozták meg pontosan az eredeti tervben, de az épület magasságából kifolyólag legalább 2 méter mélynek kellett lenniük. A lakó és adminisztrációs funkcióval is rendelkező épület földszintje a talajszint fölött 1,2 méter magasságban helyezkedett el, ami az alapfalak nagy magasságát, vagyis az alapsávok nagy mélységét eredményezte. A sarki kocsmáépület alapjának teherbírása

elegendőnek bizonyult még egy szint megépítéséhez, hiszen idővel a földszintes épületre még egy emeletet húztak.

A sörgyár együttesében lévő legrégebbi épületek falait mind első osztályú téglából falazták, majd bevakolták azokat. Az egykori főzház külső falai az alagsorban és a földszinten 90, illetve 120 centiméter szélesek, míg a belső tartófalak 70, a közfalak pedig 45 centiméter vastagságúak. Az emeleti szinteken a küldő falak szélessége 60 centiméterre csökken. A földszintes lakó- és adminisztrációs épület külső falainak szélessége 45 és 75 centiméter között váltakozik, míg a belső falak 15, illetve 30 centiméter szélesek. A valamikori kocsmáépület tartófalainak szélessége 90 centiméter, ellentétben a hozzáépített földszintes objektum falainak feleakkora méretével. A kocsmáépület eredeti tervrajzain jól látható, hogy négy acéloszlop tartotta a galériát, amelyeknek ma, csakúgy, mint az oszlopoknak, nyoma sincs.

A valamikori főzház földszintjén poroszsüveg födém van, amelyet trapéz alakú acélgerendák tartanak, míg a többi emeleten a födém vasbetonból készült. Az igazgató földszinti lakásának egyszerű szerkezetével ellentétben az építész érdekes megoldást alkalmazott a kocsmá esetében, a földszinten kombinálva a poroszsüveg födémét és fafödémét acél tartógerendákkal, az emeleten pedig a dongaboltozatot használta. Napjainkban a földszinti poroszsüveg födém még mindig látható, a faszervezetet azonban kicserélték.

A három legrégebbi épület fából készült tetőszerkezetét máig megőrizték. Amíg a kocsmá épületére újabb emeletet húztak, megtartották az eredeti tetőszerkezet formáját, és számos dekorációs elemmel díszítették azt, amelyek a terasz fölötti részre koncentráltak. Az elsődleges tetőfedő anyag a cserép volt.

A megőrzött tervek a szintek közötti bonyolult közlekedési rendszerről tanúskodnak. A főzház felső öt szintjét kőből készült, vaskorlással ellátott kétkarú lépcső kötötte össze, míg az alsó három szintet egykarú lépcső fűzte egybe. Az eredeti egykarú lépcső, ami a sarki nagyterem közepén helyezkedett el, és ami a megőrzött rajzok alapján feltehetően acélból volt, csakúgy, mint a tartószerkezete, ma már nem látható. Az egykori kocsmá emeleti szintjére ma egy betonlépcső vezet, amit valószínűleg a bővítés során építettek ide.

A sörgyár legrégebbi épületei szerepelnek Szerbia műemlékjegyzékében, így minden beavatkozást az illetékes műemlékvédelmi intézet felügyeletével, a védelmi alapintézkedésekkel összhangban végeznek. Mindhárom védett épület kivételesen jó állapotban van. A hitelesség megőrzése érdekében a homlokzatok felújítása az eredeti

dokumentációval összhangban folyt, a belső térben pedig minimális beavatkozások történtek, amikor az egykori igazgatólakás és a sarki lakóépület új funkciót kapott, így ezen apró változások nem hatottak ki az épített örökség integritására.

ARCHITEKTÚRA ÉS KARAKTERJEGYEK

A gyárépületek 1917-ben készült tervrajzain Erdélyi István pécsi okleveles mérnök neve áll (AAP, Apatini Sörgyár, 1917). Az igazgató lakásának és irodájának eredeti tervei nem kerültek elő, az épületek azonos kialakítása, anyaghasználata, az ugyanolyan téglamotívumok alkalmazása viszont arra enged következtetni, hogy ez a lakó- és adminisztrációs funkcióval rendelkező épület terve is ugyanazon építész tollából származik (11. ábra).

Annak ellenére, hogy az Apatini Sörgyár legrégebbi, máig fennmaradt épületének profán rendeltetése volt, kialakításában teljesen illeszkedett az egyazon időszakban épült ipari épületek esztétikájához. Az alaprajz alakját, valamint a homlokzatok kialakítását is a funkcionális séma eredményezte. A tervező egyedül a főhomlokzat kialakításának szentelt nagyobb figyelmet, ahol a két előreugró szárny kihangsúlyozta az épület szimmetriáját, és bizonyos összhangot teremtett, ami közel sem volt jellemző a mellék- és udvari homlokzatok esetében. A zárt homlokzattömegek és a nyílások harmóniáját a mérnök úgy érte el, hogy egy-egy ablakot helyezett a kiugró épületszárnyakra, míg a középső épülettömböt négy ritmikus sorrendben elhelyezett ablakkal törte meg. Az előreugró épületrészeket egy-egy sarokra helyezett pilaszterrel, valamint az oromzat fogazott párkányával és az oculusszal hangsúlyozta. A tervező a homlokzatok dinamikáját piros téglából készített vízszintes falsávok és függőleges lizénák alkalmazásával érte el, amelyek az ablaknyílásokat keretezik, valamint szabályos téglalapokra osztják a fehér falfelületet. A mai állapot azonban különbözik az eredeti megoldástól (a hozzáépítés éve nem ismeretes, mert a tervek sem a levéltárakból, sem az illetékes műemlékvédelmi intézetből nem kerültek elő. Az 1989-es kataszteri térkép másolatán az új épületrész nincs berajzolva, ezért az objektum feltételezhetően az 1990-es években épült). A középső épülettömb északnyugati részéhez, a sarki objektum felé egy új épületrészt alakítottak ki, ez pedig tönkretette a főhomlokzat szimmetriáját. Mégis, a hozzáépítésnél használt azonos épületanyagokkal és a meglévő arányrendszer megtartásával sikerült megőrizni az együttes összhangját és ritmusát.

A sörgyártás 20. század elején emelt épületei közül csak a főépület egy részét őrizték meg, ami két részből áll: egy magas, ötemeletes épülettömbből, amelynek keskeny homlokzatát háromszög alakú, fogazott párkányú oromzat díszíti, és egy alacsonyabb, kétemeletes szárnyból, amelyet nyeregtető koronáz. A kivitelezés során eltértek az eredeti tervtől, a torony ablakait más helyre tették. Az ipari épületek díszítőelemeit szintén a piros téglából készült falsávok alkotják, amelyekkel a homlokzatot vízszintes és függőleges részekre osztották, valamint pilaszterek formájában kihangsúlyozták az épületsarkokat. Minden emeleten a két-két, piros sávok között elhelyezkedő mezőt üvegfelületek alkotják, amelyeket diszkrét, fémből készült profilok osztnak kisebb, négyzet és téglalap alakú részekre.

Az 1927-es terv szerint, amelyet a Popovski és Piry tervező- és építőiroda írt alá (AAP, Plan krčme i priključenih zgrada Apatinske i kulske pivare), a sarki épületnek lépcsős alaprajza volt, két egyforma méretű szárnyból állt, amelyeket a földszinten a bejárati csarnok, az emeleten pedig egy-egy terasz hangsúlyozott, valamint egy földszintes épülettömbből, ami ezeket a szárnyakat összekötötte. Az emeleti szárny homlokzata azon a helyen, ahol a kocsmá elhelyezkedett, érdekes poligonális, oszlopokra támaszkodó hatablakos erkéllyel zárult. A kilenc oszlopból álló kolonád oszlopok közötti mezőit 1,5 méteres kovácsoltvas kerítés zárta le. A negyedik mezőben helyezték el a kaput, amelyen keresztül, a fedett bejárati csarnokon át a kocsmába juthatott a látogató. A csarnok fölött tágas terasz helyezkedett el, amelynek korlátját vörös téglából készült balusztrád alkotta. A keskeny földszintes szárnyban, ahol az irodák és a melléképületek voltak, azonos volt a homlokzatképzése, mint a szomszédos lakó- és adminisztrációs épület szárnyának. Az eredeti díszítőelemek, amelyeket a nyíláskeretek, a sarokpilaszterek, a hangsúlyos koronázópárkányok és a fogazott oromzat alkottak, nem mutattak eltérést az 1917-ben tervezett épületek ezen elemeihez viszonyítva. A mai állapot eltér az eredetitől. A bejárati csarnok lezárásával a földszinti oszlopsor üvegportálokkal megtört faltömeggé alakult, az erkélyt pedig elnyelték az emeleti rész megnövelt méretei. A földszinti részhez egy faszerkezetes nyeregtetővel fedett, faragott oszlopokon álló terasz építettek. Az emeleti terasz balusztereit vakolt kerítésfal váltotta fel, amelyen kétszínű mértani alakzatokból álló díszítés volt, ami megismétlődött az erkély fölötti új attikán is. Az épület újonnan kialakított főhomlokzatának sarkait lapos, a teljes épület magasságában húzódó pilaszterek díszítik, az ablak alatti mezőket pedig geometriai alakzatok.

A régi fényképanyag alapján megállapítható, hogy a rekonstrukció alkalmával a teljes homlokzati síkokat fehérre festették, míg ma a pilaszterek és más díszítőelemek vörös színben pompáznak. Ma az egykori erkélyre a homlokzat alig észrevehetően elferdített szögei és a sarki terasz emlékeztetnek, amit a falazott baluszterek helyett ma kovácsoltvas korlát díszít (12. ábra).

A sarki kocsmá, bár elvesztette hitelességét, műemléki védelem alatt áll, mint a sörgyár együttesének egyik legrégebbi épülete. A másik két régi objektumot viszont, a főzőházat és az igazgató valamikori lakását, azonban méltán nevezhetjük a 20. század eleji ipari építkezések reprezentatív példáinak.

AZ EGYÜTTES HITELESSÉGE

A sörgyári komplexum három legrégebbi épületét 1994-ben, az In-gatlan kulturális javakról szóló határozat (Apatin Község Hivatalos Lapja [Službeni list opštine Apatin] 1994. 03. 23.) értelmében, mint kulturális javakat, műemléki védelem alá helyezték. Hitelességük értékelése a Narai dokumentum a hitelességről elnevezésű deklarációban leírt szabályok szerint történt, amit az ipari örökség összetettsége megértésének eszközeként ismertek fel és alkalmaznak. A 13. cikkely továbbgondolásaként egy olyan hálót fejlesztettek ki, ahol a vízszintes tengely a szempontokat, míg a függőleges a dimenziókat jelöli, és így egy olyan mentális rendszert kapunk, ami segít felismerni az összetett ipari örökség tárgyi és szellemi hitelességét, amelyeket ezek után kvantitatív módon értékelünk.

A sörgyári együttes építészetének művészeti dimenziója a homlokzat vizualitásán keresztül olvasható, és a tervezők ezt a színes párkányok, pilaszterek és nyíláskeretek segítségével érték el. A 20. század eleji főző- és a lakóház külön egy-egy funkcionális egységet képeznek, és napjainkban is eredeti formában láthatjuk azokat, a korszerű gyártási folyamatba való integrációjuk ellenére. A sarki kocsmá, bár a bővítésekkel elvesztette hitelességét, az eredeti tervdokumentáció birtokában könnyűszerrel helyreállítható. A három régi sörgyári épület társadalmi jelentőségéről tanúskodik az a tény, hogy műemléki védelem alatt állnak, a mai jó állapotuk pedig tükrözi az új tulajdonosok örökséghez való pozitív hozzáállását. A fennmaradt épület lehetőséget kínál a főzőházak tipológiájának elemzéséhez, míg a tervdokumentáció alapján tanulmányozhatók más funkcionális egységek típusai is.

A legépebben fennmaradt eredeti építőanyag a nagyméretű téglá, amelyet a homlokzat kialakításánál, valamint a poroszsüveg födémnél és a dongaboltozatnál is használtak. Mielőtt a sörgyári együttes régi épületei a törvény védelme alá kerültek, számos olyan, a konzerválási feltételeket figyelmen kívül hagyó beavatkozást végeztek azokon, amelyek során megsemmisítették a hiteles elemeket. Ennek ellenére felismerhető az eredeti állapot, és néhány épületrészletnek, mint például a téglának a boltozatoknál, valamint a vasbetonnak a födémeknél való alkalmazásának tudományos jelentősége van.

A főzőház a *lager* sörgyár egyetlen olyan funkcionális eleme, amely művészi értékkel bír. A gőzsörgyár eredeti funkcionális sémája nem maradt fenn, és a későbbiekben állandó átalakításokat végeztek rajta, amit a rendelkezésre álló dokumentáció jól szemléltet. A sörgyár legnagyobb társadalmi értéke abban mutatkozik, hogy minden időben az általános fejlődés motorja volt. Csak néhány olyan régi felszerelést őriztek meg, amelyek a technológiai fejlődés bizonyítékai lehetnének, azonban a műemléki védelem ellenére nem végezték el rajtuk a szükséges konzerválási munkálatokat.

A sörgyártás folyamatosságának biztosítása ellenére, az új technológiai megoldások bevonása és a piac globalizációja következtében kérdésessé válik az ital hitelessége. Azaz, például a Jelen sör előállításához különböző alapanyagokat használnak Apatinban és Nikšićben – elsősorban más vizet –, ami megmutatkozik a sör ízvilágában, struktúrájában és minőségében. Az építési módszerek művészi dimenziója a vakolatarchitektúrában, valamint a faragott faelemekben van jelen, leginkább azonban a homlokzat díszítésénél.

Annak ellenére, hogy a történelmi sörgyár ma korszerű üzemmé nőtte ki magát, a védett városmag szomszédságában való elhelyezkedésével, a mai napig a városkép meghatározó eleme. A 18. század végén az új városmag fejlődésének generátora volt. A sörgyár társadalmi és gazdasági jelentősége akkoriban a városszövetben, de ugyanakkor a kikötő mellett elfoglalt stratégiai elhelyezkedésében mutatkozott meg. A helyszínen számos olyan bizonyítékot találunk, amely a nyersanyagszállítás technológiai fejlődéséről tanúskodik.

A sörgyári együttes régi épületei, amelyek a komplexum határvonalaát képezik, művészeti homlokzatképzésüknek köszönhetően környezeti értékkel is rendelkeznek. A sörgyár mind vizuális, mind pedig eszmei értelemben véve a város szimbóluma, és a kollektív identitás-tudat hordozója.

AZ ÉPÜLET ÉRTÉKFELMÉRÉSE

Abból kifolyólag, hogy az ipari örökséget nem szemlélhetjük memoriális építészeti emlékként, és általában nem rendelkezik kimagasló művészeti kvalitásokkal, a valorizációnál valós értéként a régiség, a történelmi, használati, viszonylagos művészi és az újdonságértéket vehetjük számba (RIEGL). Ez az öt érték képezi azt a mátrixot, amelynek segítségével valorizálhatjuk az ipari örökség szellemi és tárgyi dimenzióit, de ugyanakkor a rekonstrukciós terv sikerét vagy sikertelenségét is ezek alapján állapíthatjuk meg.

Az újdonságérték növelésével csökken az együttes régiségértéke. Tehát a legfontosabb az említett értékkritériumok közötti egyensúly megtartása. A funkció nélküli épületet csak öreg, elhagyott objektumként szemlélhetjük. Viszont új rendeltetéssel és a meglévő történelmi értékkel már viszonylagos művészeti értéket képvisel. A történelmi értéket a régiség és újdonság értékének egyensúlyával tarthatjuk fenn. Abban az esetben, ha ezen értékek közül az egyik domináns szerephez jut, a történelmi érték akár teljes egészében megsemmisülhet.

Annak ellenére, hogy az építészeti jegyek és a szerkezeti elemek igen jó állapotban való megőrzésének köszönhetően a régi épületek történelmi és újdonságértékét igen magasra becsüljük, a sörgyár új együttesében azokra inkább kiállítási tárgyként tekintünk. Ha a régi berendezés darabjait nem tartják fenn kellőképpen, azok lassanként az enyészeté lesznek, holott a technológiai fejlődés fontos bizonyítékai lehetnének. A globalizáció folyamatában a régi módszerek értéküket veszítik.

BEFEJEZÉS

A sörgyár 260 éve ugyanazon a helyen áll, és ez lehetővé tette, hogy történelmi, gazdasági, társadalmi, vizuális és szimbolikus jelentősége által meghatározza az adott hely identitását, a hely szellemét, és ebben rejlik a sörgyár mint intézmény fő értéke.

Az Apatini Sörgyár nagyszerű példája annak, hogyan integrálhatjuk a régi épületeket a korszerű gyárkomplexumokba. Ugyanakkor, tanúbizonyságot tesz az egyén örökséggel szembeni felelősségvállalásáról is. A sörgyárat működésének több évszázados folytonossága és a város általános fejlődésében betöltött szerepe a kollektív identitástudat hordozójává és a település szimbólumává tette. Tekintettel arra, hogy a városban nem működik múzeum és galéria, a sörgyár

történeti épületei ideális keretet nyújthatnának ezeknek a funkcióknak, vagyis a város urbanizációját, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését bemutató állandó kiállitásnak.

A sörgyár Európa ipari örökségének térképére kerülésével Apatin fontos turisztikai célpont lehetne (TUFEGDŽIĆ [DRAGANIĆ] 2013: 149–152). A régi épületek jövője azonban attól függ, hogy a jelenlegi tulajdonosok és a potenciális felhasználók érdekei közös nevezőre jutnak-e, mennyire fogják értékelni és tisztelni az adott helyet és annak épített, valamint szellemi örökségét, a három évszázados hagyománnyal rendelkező sörgyártást.

IRODALOM

Arhiv Apatinske pivare (AAP)

Dampfbrauerei der Herren J. Aman&Co. Apatin, Situationsplan 13066 7/12 93.

Apatini sörgyár, Erdélyi István okl. mérnök, Pécs, 1917.

Plan krčme i priključenih zgrada Apatinske i kulske pivare Josipa Amanad.d. u Apatinu, Popovski i Piry, 1927.

Zbirka planova, br. 12. Projekat rekonstrukcije pivare, 1958.

Aleksandar Cofman, *Revizija investicionog programa pivare Apatin*, 2. maj 1959

Zbirka planova, br. 30. Projekat sladare, 1963., br. 36. Projekat flašare 1964.

Apatin Község Hivatalos Lapja (Službeni list opštine Apatin) 1994. 03. 23.

Arhiv Vojvodine (AV)

F195/503 Egmond Hager, *Izveštaj o stanju pivare*, 1945.

F 289 64/60, *Idejni projekat rekonstrukcije Apatinske pivare*, Invest projekat, Sombor, 1960.

Bevilaque-Borsody Béla: *A magyar sörfőzés története*. k. n., Budapest, 1931.

Bordás Attila: Sörházak, sörfőzdék = *Létünk*, 2010, 3, 83–97.

Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909.

Bukvić, Milan: *Apatin kroz vekove*. Birograf, Apatin, 2003.

Čosić, Dane: *Apatinska pivara: priče jednog direktora*. Birograf, Apatin, 2005.

Istorijski arhiv Srbije (IAS)

F ZPP, Apatinska banka štedionica d.d. protiv Apatinske kulske pivovare Josifa Amanad.d., 1939.

Jelen pivo

Apatinska pivara, O apatinskoj pivari, http://www.jelenpivo.com/vest/17/O_Apatinskoj_pivari.html (2016. 11. 20.)

Društvena odgovornost, Apatinska pivara među liderima u društvenoj odgovornosti, <http://www.jelenpivo.com/index.php> (2016. 11. 20.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Az apatini /Bácsmegeye/ kamarai sörfőző és fogadó, valamint a krusevili /Bácsmegeye/ fogadó épületeinek alap- és homlokzatrajza, S11 No 161

Beschreibung des Cameral Markt Gleckens Apathin, 1791.

Riegl, Alois: *The moderncult of monuments: itscharacterandorigin*, in *The eye'scarees*, 69–83. http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic822683.files/Riegl_The%20Modern%20Cult%20of%20Monuments_sm.pdf (2016. 11. 20.)

Stanojlović, Aleksandar–Damnjanović, Milan: *Industrija Vojvodine*. Naklada „Jugoslovenskog Lloydja”, Zagreb, 1924.

Tufegdžić (Draganić), Anica: Razmatranje koncepta autentičnosti u kontekstu razvoja kulturnog turizma – Putevima piva kroz Vojvodinu = *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 2013, 37, 149–152.

Vasić, Pavle: *Umetnička topografija Sombora*. Matica srpska, Novi Sad, 1984.

The establishment and development of the Apatin Brewery

The Apatin Brewery was established in 1756, and even though it is located on the outskirts of the Habsburg Monarchy, its business doing was based on European principles: extremely modern technologies were in use from the very beginning, which enabled the production of beer from malt. This led to a fast development of the factory, which soon became a well-known industrial institution. The brewery did not lag behind other contemporary Hungarian breweries – most of all from those located in Pest – neither by production processes, nor by capacity. From those early times, the brewery has been subjected to many changes, from which mostly the changes in ownership resulted in an economic, technological and spatial development of the factory. Continuous investments, capacity growth, the modernization of old and building of new objects have led to a today structurally complex factory. Three of the old, well-preserved buildings fit well into this modern complex. These are as follows: the old offices and the premises of the director – today serving administrative purposes, the corner quarters – today used as hospitality facilities, while the old brewery premises are still in usage. There are no museums which would exhibit the history of beer making in Apatin, even though the old buildings of the brewery – due to their continuity – would serve the purpose ideally. It would mean a lot both to the city and the brewery if it would find its place on the map of European industrial heritage, since both the city and the brewery would benefit from the inflow of tourists. Yet, the destiny of the Apatin brewery lies in the hands of current and future owners.

Key words: beer, beer making, beer factory, heritage, Apatin

Osnivanje i razvoj Apatinske pivare

Apatinska pivara je osnovana 1756. godine i iako se nalazila na rubu Habsburške Monarhije, ona je poslovala po evropskim principima: koristile su se izuzetno moderne tehnologije od samog početka rada pivare, što je omogućilo da se pivo

pravi od slada. Ovo je dovelo do brzog razvoja fabrike, koja je ubrzo prerasla u industrijsku ustanovu. Apatinska pivara nije zaostala od tadašnjih pivara srednje Mađarske – pre svega onih iz Pešte – ni po proizvodnom procesu, a ni po kapacitetu proizvodnje. Od Habsburške ere do danas, pivara je podlegla brojnim promenama, od kojih su pre svega promene vlasničkih odnosa bile te koje su uticale na ekonomski, tehnološki i prostorni razvoj fabrike. Stalna unapređenja, povećanje proizvodnih kapaciteta, proširenje starih objekata i izgradnja novih su doveli do jednog proizvodnog kompleksa izuzetno složene strukture. Tri, do danas sačuvane istorijske zgrade dobro se uklapaju u ostale delove modernog fabričkog kompleksa. Ove zgrade su sledeće: stare kancelarije i stan direktora, koje danas imaju administrativnu funkciju; zatim stambena zgrada na čošku, koja danas ima poslovnu i ugostiteljsku namenu, a nekadašnje prostorije za kuvanje su i dan danas deo proizvodnog procesa. U gradu nema muzeja ili izložbenog prostora, mada stare zgrade pivare – zahvaljujući svom kontinuitetu – pružaju idealan okvir za jednu postavku, koja bi mogla prikazati istoriju grada. Bilo bi od izuzetnog značaja da se pivara nađe na mapi Evropskog industrijskog nasleđa, pošto bi tako i pivara i grad postali posećene turističke destinacije. Ipak, sudbina Apatinske pivare leži u rukama današnjih i budućih korisnika.

Ključne reči: pivo, kuvanje piva, fabrika piva, kompozicija zgrada, nasleđe, Apatin

Beérkezés időpontja: 2017. február 24.

Elfogadás időpontja: 2017. május 26.